

A halotthamvasztásról.

Írta: DR. MASZNYIK ENDRE.

A halotthamvasztás a modern kultúrélet egyik legaktuálisabb kérdése.

Nyugat legtöbb művelt államában már nem is csupán elméleti dolog. A hamvasztó kemencék Olaszországban, Angolországban, Franciaországban, Svédországban, Sveizban, Németország egyes részeiben s Amerikában is erősen működnek. S habár lassan-lassan, az eszme egyebütt is hódít, mert hatalmas tényezők egyengetik útját.

A nemzetközi orvosi kongresszusok Londonban 1891-ben, Budapesten 1894-ben, Moszkvában 1897-ben lelkesen és határozottan felkarolták. Sőt ép Budapesten hozták meg az egyhangú határozatot, hogy 1. a halotthamvasztás egészségügyi szempontból nagyjelentőségű s 2. hogy a kormányok a fakultatív halotthamvasztás behozatalára és támogatására felkérendők.

S szinte szívós kitartással fáradoznak az eszme népszerűsítésén a világszerte megalakult halotthamvasztó egyesületek, szaklapok, röpiratok és önálló

tanulmányok kiadásával, valamint felolvasások és kiállítások rendezésével is.

Sőt, figyelvén az idők jelét, a kedvező alkalom beálltával kopogtatnak, kérvényeznek mindenféle céljuk megvalósíthatása érdekében.

Minapában kopogtattak már nálunk is.

A bécsi «Flamme» nevű egyesület a reakzionárius szellemű Ausztriában nem boldogulhatván, már régibb idő óta a szabad Magyarországra s különösen határszéli nagyobb városainkra vetette szemét. Először 1889-ben Pozsonyban tett kísérletet egy fiók egyesület alakítása s ennek révén ugyanitt egy krematórium felállítása végett.

Törekvése azonban sikerre nem vezetett. Pozsony törvényhatósága támogatta, de a magas kormány tagadólag felelt.

S ezzel egyidőre szélcsend állt be.

A múlt évben azonban, minthogy Bécs városa még mindig nem lángol a lángért, — a Flamme Sopronra vetette szemét.

Egyik lelkes tagja, Dorovius mérnök felolvasást tartott az ottani orvos-egyesületben és — nem eredménytelenül.

A soproniak melegedni és szervezkedni kezdtek.

Hanem elrontotta a remélt dicsőség felett már eleve érzett minden örömet az irigy testvérvárosnak, Pozsonynak szemes polgármestere — a mi Tallér Pálunk. — Elsőbbségi jusson «Flamme»-jának 1898. dec. 12-én levelet írt. Figyelmeztette régi gyöngéd viszonyukra s biztosította örök hűségéről.

A «Flamme» hajtott a szép szóra s cserben hagyván Sopront, 1898. dec. 23-án újra nyilatkozott:

beadta kérvényét városunk tanácsához a krematóriumnak Pozsonyban való felállíthatása iránt.

A tanács ez alapon a következő javaslatot terjesztette városi közgyűlésünk elé: «A tanács a városi fő-physicus és az egészségügyi bizottság egyhangú véleménye alapján indítványozza, mondassék ki, hogy a mennyiben a kir. magyar kormány megengedi a crematoriumnak magyar területen való felállítását, a város törvényhatósága nem ellenzi, hogy a kérvényező egyesület azt Pozsonyban felállítsa, sőt kész, annak idején megállapítandó feltételek mellett, az e célra szükséges telket átengedni és a kellő lépéseket az engedély megadása iránt a kir. magyar belügyminiszteriumnál megtenni.»

E javaslatot a városi törvényhatóság közgyűlése 1899. jan. 9-én beható és élénk vita után 73 szóval 15 ellenében elfogadta.

Jelenleg tehát újból csak a kir. magyar kormánytól függ: lesz-e vagy sem Pozsonyban krematórium?

Mit határoznak oda fenn? — nem tudjuk.

Egy dolog azonban immár bizonyos: a halott-hamvasztás kérdése szőnyegre került Magyarországon is.

Kitérjünk előle?

Nem helyesen cselekednők.

Jobb azzal idejekorán tisztába jönni. Mert, bár a holtra nézve ugyancsak közönyös, mi módon takarítják el: elföldelik-e, elhamvasztják-e, bebalzsamozva sírboltba teszik-e, avagy oda dobják a vízbe a halaknak, a pusztaságba a vadaknak martalékul, — nem egészen közönyös a dolog reánk élőkre nézve.

Ember kiváltsága az is, hogy még holta után való sorsa iránt is érdeklődhessék. Az meg az ember kötelessége, hogy a halottakat oly módon takarítsa el, a mely minden jogosult követelménynek teljesen megfelel.

Melyik volna-e mód?

Mondják, hogy ily mód egyedül a halotthamvasztás volna.

Nem új a dolog. Már az ó kor klasszikus népei, a görögök és rómaiak is, halottaikat rendszerint máglyán égették el s aztán — mint p. o. az Ilias (XXIV. Ének 793—803.) Hektor elhamvasztásáról mondja:

«Tiszta fehér csontját testvérei meg daliái
 Összeszedek, mialatt sűrű köny csorga szemükből.
 Majd maradék hamvát aranyos korsóba helyezték
 És leborították bíborszín lágy takaróval,
 És azután menten üveges sírboltba helyezték,
 S rája felül roppant köveket halmoztanak össze;
 S hantokat is hordtak, mialatt vigyáztak az örök.
 És miután feltelt a halom, — csendben haza tértek
 S Hektor hamvainak fényes nagy torral adóztak.)*¹

A hamvasztás ez ősi módja azonban igen tökéletlen volt s azért nem is csoda, hogy — különösen a zsidó és keresztyén vallás befolyása következtében könnyen fel is hagytak vele.

Hanem a múlt század végén a nagy francia forradalom sok más egyébbel a halotthamvasztás eszméjét is feltámasztá hamvaiból — s ennyiben igaz a vád, mit főként az n. n. ultramontán körök hangoztatnak, hogy a «modern halotthamvasztás a keresztyén népeknél a revolutio gyermeke.»

¹ Homeros Iliasa. Fordította Kempf József Bpest 1891.

De az aztán már pusztá ráfogás csak, hogy «valamint egykor a keresztyén vallási felfogás a halotthamvasztást megszüntette, úgy az újabb halotthamvasztók tulajdonkép az egyház tanával szemben, Isten és minden positiv vallás ellenében s a Krisztus alapította tanítói hivatal tekintélye rovására, a pogány szokás restituálását célozzák s így törekvésük majdnem egyet jelent a dogmatikus tan nyílt megtagadásával.»¹

Hiszen történeti tény, hogy mielőtt az ötszázak tanácsa a *respublica* 6-ik évében (Brümaire 25-én) a halotthamvasztást elrendelte volna, ezt a kérdést egészségügyi szempontból, különösen a templomokban és a városokban való temetkezés veszedelmes voltát hangoztatva, alaposan megvitatták.

S ugyan e kérdést a jelen század közepén 1849-ben Grimm G. szintén tisztán higienikus szempontból vetette fel a berlini tudományos akadémiában s ezen és még főként gazdasági szempontból tárgyalják azt a komoly szakférfiak ma is szerte az egész művelt világon.

A hamvasztás *egészségügyi* és *gazdasági* szempontból sokkal előnyösebb, mint a temetés, — ez alaptétellel kell tehát nekünk is első sorban leszámolnunk.

*   *

1. Az egészségi szempont.

Lássuk először az *egészségügyi* szempontot. A temetés — mondják — nem felel meg az egészségügyi követelményeknek, mert az eltemetett

¹ L. Pressburger Tagblatt 1899. jan. 6, 8-iki számait.

holttest csírázó telepe a legkülönbözőbb nyavalyáknak, kiváltképen ha a halál ragadós, vagyis — orvosi műszóval — fertőző betegség következménye volt. A holttest kóroanyagát ugyanis felszedi magába a levegő, a víz, a föld és így az a sírból is visszakerül hozzánk.

Antolik Károly jeles természettudósunk a pozsonyi városháza nagy termében a hamvasztásról ez év elején tartott előadásában rémes dolgokat beszélt arról a körfolyamatról, a mely az élők városát a holtak városával, — a temetővel föld felett és föld alatt egybeköti egészségünk nagy veszedelmére.

Hát bizony azóta szinte félve kelek és fekszem is az én temető-utcai szerény hajlékomban. Ha ablakot nyitok, a beáramló levegőben a bacillusoknak rejtelmes zúgását, hogy ha meg ki megyek, talpam alatt, a vizenyős földön, a baktériumoknak kísérteties jajgatását hallom; vizet meg már egyáltalán nem is iszom, mert a mi a téglán, gipszen és fán áthatol, áthatol az a holttestből kiáramló szénsavgázzal együtt a mi vízvezetékünk vasburkolatán is. Azt pedig már még se szeretném, ha nemcsak körülöttem, de bennem is zúgnának és jajgatnának azok az átkozott mikroorganizmusok.

Ezért nevezte hát azokat a csendes temetőket, hová mi naiv lelkek könnyeinkkel öntözni járunk elhunyt kedveseink sírhalmait és beszélgetni a szívek porából nőtt illatozó virágokkal, szebb jövőről, boldog feltámadásról, — ezért nevezte hát e nekünk szent helyeket Moleschott «az Ördög műhelyeinek s gyárainak !»

Hanem most veszem észre, hogy én eddig csak a halotthamvasztásért rajongó szakférfiakat szólaltattam meg.

Nos, — legyünk igazságosak.

Szóljunk be a másik táborba is. Én beszéltam és ott — csodálatos! — ép az ellenkezőt mondták.

Ne higyj nekik. Nem olyan fekete az ördög, mint a milyennek festik. Hát hiszen mi is ismerjük a temetőben rejlő veszélyeket s nem tagadjuk, hogy különösen a fertőző betegségekben elhaltak testei valóságos pestisfészkek. Sőt éppen mi javasoltuk, hogy az ily holttestek eltakarítására vonatkozólag kormányaink szigorú rendőri óvintézkedéseket tegyenek, a minthogy tettek és tesznek is.

De azért fanatikus hévvel mégsem üzenünk irtó háborút a temetőknek. Ellenkezőleg, szerintünk — a bécsi orvosok egyesülete legutóbb, 1898. febr. 4-én hozza ezt az egyhangú határozatot — «bár a halotthamvasztás a modern hamvasztó kemencék segítségével higiénikus szempontból kifogás alá nem eshetik, a temetkezéssel sem párosulnak szükségképen oly hiányok és veszedelmek, hogy a halotthamvasztást, mint mellőzhetlen higiénikus reformot üdvözölhetnők. Ellenkezőleg, az obligatorikus halotthamvasztás, legyőzhetlen nehézségekbe ütközik. A fakultatív halotthamvasztás ellen azonban a legkisebb orvosi vagy egészségügyi ellenvetés sem hozható fel»

Ugye bár, hogy érdekes ez a nyilatkozat?

«A temetkezéssel nem párosulnak szükségképen oly hiányok és veszedelmek, hogy a halotthamvasz-

tást, mint mellőzhetlen hygienikus reformot üdvözölhetnék!»

Ezt mondják a bécsi orvosok s ezt mondják más jeles orvosok is.

A világ melyet elvégre is Isten és — nem a természettudósok teremtettek, nem lehet, hogy olyan nagyon tökéletlen legyen. Ellenkezőleg, én azt hiszem, hogy a természet élete nagyon is jól van berendezve, hogy a természet maga jobban gondoskodik rólunk, mint mi magunk s talán mint orvosaink is.

De beszéljenek a szakértők s ne én. Beszéljen — beszéljen a mi országos hírű orvosunk, dr. Pávai Vájna Gábor, ki a halottégetésről írt nagybecsű tanulmányában kérdésünkhöz történelmi, közegészségi, gazdasági, esztétikai és vallás erkölcsi szempontból már 1889-ben ugyan alaposan hozzászólt.

Dr. Pávai többek között azt mondja: «A halottégetés hívei szerint a holttest veszélyes az élőkre. Ez azonban a halottégetés megengedése után sem lesz elkerülhető, mert a halottakat 48 órán belül csak pusztító járványok idején szabad eltemetni s e határidőt sok szempontból lehetetlen megváltoztatni, a holtak pedig az előírt rendszabályok szerint eltemetve a mély sírban ép oly kevésbé veszélyeztetik az élőket, mint elégetve.»

És ez állítását — a legkiválóbb hygienisták és vegyészek p. o. Uffelmann (Flock, Schützenberger) vizsgálatainak adataival bizonyítja be.

A temetők talajában, vizében s környezete levegőjében oly mértékben nem fordulnak elő fertőző

elemek, hogy azok egészségünkre veszedelmesek volnának. Ellenkezőleg tény, hogy a fertőző betegségek nem a temetők közelében törnek ki, hanem rendszeren ott fejlődnek, hol az utcák szűkek és piszkosak, hol a csatornázás és ivó víz rossz vagy elégtelen, hol a lakások nedvesek, hol továbbá sok a szabadban rothadó szerves anyag s végre hol hiányos a rendszeres dezinfekció. S mind ennek igen egyszerű és természetes oka van.

Középen vagyon tehát az igazság.

A melyik temető — mint dr. Pávai is mondja — az egészségügyi kellékeknek teljesen megfelel,¹ vagyis a melyiknek fekvése jó, a mely elég nagy, elég mély s a melyben egy sírba egy halottnál többet nem helyeznek s a sírok is megfelelő távolságra esnek egymástól stb. stb. az oly temető — bár lassabban — de ép oly tökéletesen végzi el a maga munkáját, mint a hamvasztó kemencze.

És lényegileg ugyanazt a munkát is végzi. Mert, mint ezt ép a hamvasztás egyik leglelkesebb barátja, Küchenmeister hírneves drezdai orvos «Die Feuerbestattung» c. művében mondja: «Nekünk el kell égnünk; a víz eléget; a föld eléget; a levegő eléget; a tűz eléget; nekünk előbb vagy utóbb oda kell adnunk testünket, hogy az a világ életéért elégettessék. A természet hív. Csak az a kérdés: hogyan kövessem? Gyors engedelmisséggel vagy kelleetlenül, lomhán, nagy tervei ellen lázadozva?»

Nos, — a hamvasztás barátai a halálban a gyorsaság hívei. Nyer ezzel a természet valamit? — azt nem tudom. Hogy ők semmit sem nyernek, az bizonyosnak látszik.

De mondják: nyernek az élők?

Hát — meg lehet De én — e kérdést tanulmányozva, a «Leichenbeerdigung und Leichenverbrennung»-ról egy oly «Medizinische Abhandlungot» is olvastam, a mely adatokkal bizonyítja, hogy bizony a halotthamvasztás sem feltétlen biztosíték a holttestekből kiáramló kártékony elemeknek a levegőben való elterjedése ellen. Rota orvos p. o. és a vele levők, Milanóban ugyancsak kiállhatlan büzt éreztek, mikor egy halottat égettek. S hasonlót állít a híres Hellwald is.

Mondják ugyan, hogy a legújabb, a Siemens-Reclam-féle kemence már tökéletes, de beigazolja ez az állítás sincs.

Épen azért bátran aláírhatjuk dr. Pávainak véleményét, hogy «közegészségi szempontból éppen nem szükséges a temetők bezárása s a halottak égetése s hogy ennek el nem fogadása a tudomány és humanizmus elleni vétséget nem képez.»

*

*

*

2. A gazdasági szempont.

De talán más eredményre jutunk más körben.

Térjünk át hát a második s szintén igen fontos szempont ismertetésére. A temetkezés helyett a hamvasztást másodízben *gazdasági* előnyénél fogva ajánlják.

Kissé különösen hangzik ugyan, de tény, hogy ma már kedves halottaink eltakarításánál is felhangzik a kérdés: mi olcsóbb? Meghallgattam e kérdésben is mind a két tábor

¹ Leichenbeerdigung und Leichenverbrennung von Dr. J. Creus. 1879.

A hamvasztó kemencék nagy barátai természetesen a temetést drágálják. Nagyon szaporodunk. A föld — mondják — ma-holnap tele lesz velünk s szükségünk lesz minden talpalattnyi térre.

Igen, — a halottaknak már a föld alatt sem adhatunk helyet — Leghelyesebb, ha elégetjük őket. Az a törvényt szabta 25—30 év különben sem elég teljes elporladozásukra.

A talaj minőségétől igen sok függ. Némely sírban századok múlva sem rothadnak el a holttestek. S nem borzasztó látvány-e az, midőn a régi temetők helyére házakat, vasutat, gyárakat építve, a felásott földből félig rothadt tetemeket, vázakat, csontokat hánynak ki s bizony sokszor újra el sem is ássák, hanem viszik a spódium gyárba?

Legyenek a temetők Isten szántóföldje helyett emberek szántóföldjei. Így legalább jövedelmet hoznak.

Sőt még egy más gazdasági előnyben is leszen részünk. A hamvasztás mellett az emberi organizmus szubstanciái — a foszfat, soda, ammóniák, magnesia és a többi — nem mennek veszendőbe, hanem mint kitűnő trágya termővé teszik a terméketlen földet^

És mily kényelmes dolog is lesz az a hamvasztás!

A nagyvárosi embernek nem kell villanyoson avagy omnibuszon messzire vinni kedves halottját s fizetni még a szomorú halotti gyülekezet úti költségeit is.

S a papokat se foglalja le az örökös temetés. Holtak helyett járhatnak az élők után, hűséges pásztorok módjára gondjukat viselvén.

Így érvel az egyik felekezet De nem hallgatám a másik sem. Könnyű dolog mindezt — mondják — állítani. Csakhogy van ám az éremnek másik oldala is!

Igaz, hogy a temetőnek hely kell, — de nem kell-e hely a hamvasztónak s az urnáknak ?

Igaz, hogy kisebb. De a hely meggazdálkodás mellett nincs-e ott a kemenczék költsége?

A számok beszélnek. — Különösen Belgiumra hivatkoznak.

Hát Belgiumban Fleury kimutatása szerint a temetők összes területe jelenleg mintegy 750 hektárt tesz ki s ennek értéke mintegy 2 millió frtra rúg. Mi esik ebből ott egy személyre? Átlag 50 kr.

No ugyan nagy kapitális! A temetők miatt elveszít minden egyes belga évi 2 kr. jövedelmet

Nos és ugyan mibe kerülnének a hamvasztó kemenczék ?

A régebbi szerkezetűek (minők a milánói, drezdai) darabonként mintegy 300,000 frtba, az újabb s olcsóbb Siemens-Reclam-félék pedig mintegy 10,000 frtba. S hol vannak még az állandó személyzeti, fenntartási, javítási stb. kiadások? De talán kevesbednék a hamvasztató feleknek költsége?

A «Flamme» c. szaklap szerint, ha a halottat p. o. Berlinből Gothába kell szállítani elégetés végett, minden más költségtől eltekintve, a legegyszerűbb módon való elhamvasztás 450 márkába kerül. Helyben természetesen sokkal kevesebbe. Így pl. Gothában 57 márka. Jénában 70 márka.

Hát lehet-e itt gazdasági előnyről beszélni? Alig, különösen, ha meggondoljuk, hogy azok a temetők

(legalább a mieink itt helyben) nem is olyan nagyon inproduktív földek.

Én — gazdag professor, a szegény pozsonyi gyülekezetnek egy kicsinyke sírhelyért 24 pengő forintot fizettem s még csak azt sem mondhatom hogy azt a félnégyszögölnyi területet örökáron vettem meg. Dehogy, csak bérlem 25 évre!

Akkor aztán — vagy fizetek újra, — vagy felmondanak kedves halottamnak — s az útféltre hányják.

Hiszen a temető azért «Gottesacker», hogy ember szedje le termését

Jó, jó, — de hát az emberi test szubstanciái — e kitűnő trágya?

Ez mégis csak valami? Igen. Minden halott után két kiló hamu. No ezért ugyan kár volna a költséges hamvasztásba fogni. Különösen, ha meg-gondoljuk, hogy azok a szubstanciák a temetés mellett sem mennek veszendőbe. Idő kérdése az egész dolog. A természet előbb vagy utóbb azt, ami az övé, vissza-veszi; ami porból lett, porrá lesz akár eltemetjük, akár elégetjük. Mint minden organikus anyag, testünk alkotó elemei is újra belépnek a világ életének nagy körforgásába.

A jó ég tudja, hány millió ember halt már meg e földön — s hol, merre nyugszanak, nem mondja semmi kő! Legfeljebb néhány múmia beszél még róluk.

Ne akarjuk hát a természetet korrigálni. Nem gyár az, melyben ép a legbecsesebb anyagból -találni legkevesebbet, s hol, ha egy fontos szer kifogy, meg-áll a gépezet.

Aztán — mire úgy sietni? Ráérünk még földünk termőképességét saját kedves halottaink hamvával fokozni.

Ma — hála Istennek! — a gazda még az állati s növényi trágyát sem égeti el, hogy úgy javítsa vele földjét Beéri a természet lassú és csendes munkájával. — És — kérjük — ha halottaink hamvával a földet trágyázzuk, mit teszünk azokba az annyira magasztalt kedves urnákba?

Mit-e? Semmit A jövő embere igen praktikus egy lény lesz. A költészet prózává s a próza költészetté válik kezében. Gyermekeink urnák helyett — a virágcserepek földjébe keverik majd hamvainkat s a virág illatban élvezik testünknek szubstanciáit

Bizony jól mondja dr. Pávai: «Hol itt a kegyelet? Hol az emberi méltóságnak tisztelete?!*»

Gazdasági előny — hamvainkból? Sivár mező ez, — forduljunk hát el tőle. De hová?

Innentúl a hamvasztás előnyei már megszűnnek s seregestől lépnek elő a hátrányok, az aggályok, az ellenvetések.

Hosszas volna valamennyit rendre előszedni. De legalább futólag érintsük meg a legfőbbeket Ilyen p. o. a jogi, közelebb a criminalistikus ellenvetés.

A halotthamvasztás mellett — mondják — ha később gyanú merül fel, lehetetlen a személyazonosság és az erőszakos halál tényét utólagosan megállapítani, holott az eltemetés esetében a holttest exhumálható s megvizsgálható.

Hát megvallom, én ez ellenvetésnek valami nagy súlyt nem tulajdonítanék s pusztán a fenti ok miatt a hamvasztás útjába akadályokat nem gördítenék.

Mert előzetes rendszabályokkal, szigorú és raczionalisztikus halottvizsgálat által az esetleges bajnak elejét lehetne venni. Aztán az exhumálás esetei különben is igen-igen ritkák. Bécsben p. o. 25 év alatt 673,580 halott közül csupán kettőt exhumáltak a törvényszék rendeletéből.

S beigazolt dolog az is, hogy az exhumált holttestek vizsgálatának eredménye igen kétséges értékű, sőt sok esetben téves.

Sőt ellenkezőleg, sok bűntényt ép a hamvasztás tenne lehetetlenné. Ilyenek: a halottimádás, a halott-rablás, a halottmeggyalázás.

S szólhatnánk még a kultúrtörténeti, az összehasonlító anthropologiai alapon nyugvó ellenvetésekről is.

És megemlíthetnénk egy physiologiai mozzanatot, az élve eltemetés avagy élve elhamvasztás kérdését is, de mindezeknek valami nagy jelentőséget nem lehet tulajdonítani.

A kulturhistorikus, a régész majd eltemetett pénzek és fegyverek helyett urnákat, csontok helyett hamut talál; az anthropologus számára marad még elég koponya; az élve eltemetés avagy élve elégetés között pedig bizony nem nagy a különbség s csak rajtunk áll, hogy mindkettőnek elejét vegyük.

Mindezeknél sokkal fontosabb a halotthamvasztásnak a keresztyén néptudatban jelentkező akadály a keresztyén vallási alapon támasztott ellenvetés.

3. A vallási szempont.

A halottak eltakarítását ma ugyan, mint láttuk, első sorban tisztán tudományos szempontból vizsgálják, tényleg azonban, eltekintve egyes egészen vad törzsektől, melyek halottaikat vagy maguk falták fel, vagy miként azt p. o. a baktokról tudjuk, kutyáikkal etették meg — a kultur népeknél az eltakarításnak módját sajátképp a vallási felfogás határozta meg.

Nem véletlen dolog az, hogy a holtakat az indusok tűzben vagy vízben megsemmisítették, a perzsák a madaraknak kitették, az egyiptomiak pedig bebalzsamozták.

S nem véletlen dolog az sem, hogy a zsidók s őket követve a keresztyének is, eltérőleg a legtöbb néptől, halottaikat kezdettől fogva elföldelték, illetőleg sírokba helyezték.

Nem bolygatom a pogány népek dolgait.¹ Maradok a magunkénál: a holtak elföldelésénél, a temetésnél, mit vallásunkkal együtt a zsidóktól örököltünk.

*

*

*

a) *A zsidó vallási szempont.* Mi vezette a zsidókat a temetkezés szokására? — arról az ő szent hagyományaik fantasztikus dolgokat beszélnek.

A midras szerint a szegény Ábelnek holttestét az ég madarai s a tiszta állatok temették el; Thauchuma rabbi szerint pedig Kain, tünődve, mit tegyen testvére holttestével, midőn látta, hogy egy

¹ Érdekesen világosította meg ezt a pontot Stomp László kollégám «Költözés a más világba» cz. felolvasásában. (L. Protestáns Esték II. kötetét 1899-ből).

madár egy másik madarat megölve, ezt a földbe kaparta be, ő is azonképen cselekedett: sírt ásott Ábelnek.

Az ó-testamentomban azonban mind erről egy szó sincs. Ott az első temetkezési eset I. Móz. 23-ban van elbeszélve: Ábrahám eltemette kedves Sára feleségét Makhpela mezejének barlangjában Hebronnal szemközt.

S őt követték utódai, a kik temetkező helyül szintén, részint a Palesztina mészhegyeiben nagy számmal található természetes barlangokat, részint a sziklákba vagy a sík földre vájt üregeket használták.

A szikla sírok (*mnémeion*) a mai családi sírboltoknak feleltek meg. Azokba a gazdagokat helyezték el. A közönséges sírok (*tafosz*) a nép gyermekeinek nyíltak meg.

De azért az ó-testamentomban egyetlen helyet sem találunk, a hol a temetkezés, mint a holttestek eltakarításának egyedüli módja, vallási parancskép volna elrendelve.

Hivatkoznak ugyan V. Móz. 21., 23-ra, a hol megvan írva: «a holttest ne maradjon éjen át a fán, hanem még az nap temesd el őt». De itt a halálos bűn miatt felakasztott ember holttestéről van szó.

Mi lehetett hát az oka, hogy a zsidók csakis temetkeztek ?

Nézetem szerint e kérdésre a leghelyesebb feleletet I. Móz. 2., 7. és 19. adják meg.

A zsidó vallási felfogás szerint az Isten az embert a föld porából teremtette s sorsa gyanánt is azt szabta meg, hogy vissza térjen a földre, a melyből vétetett.

S mert a pogány népek nemcsak a holtakat égették meg, hanem élőket is áldoztak bálvány isteneknek, azért a pogányságból kivetkőzött egyistenimádó zsidóság még inkább ragaszkodott "a temetés ősi szokásához. Sőt Kánaánban mindazon helyeket, hol egykor, akár a pogányok, akár saját pogányságra hajló elődeik emberáldozatot hoztak, átokkal sújtották.

Magában Jeruzsálemben is volt ilyen, a Gé Hinnon, a Hinnon fia völgye, vagyis a gyehenna, a hol egykor a pogány moákok Moloch halványuknak gyermekeket áldoztak. A zsidók hát ezt a völgyet is minden időben tisztátalan helynek tekintették. Oda hordták a város minden szemetjét, oda hányták a döggöket és a kivégzett gonosztevők holttesteit is s mindezt örökös tűz emészte meg. Hogyne lett volna hát az ő szemükben utálatos a halottégetés és rettentő a gyehenna tüze!

De a zsidók még más okok miatt is ragaszkodtak a temetéshez.

A számkivetés után a zsidók vallási reményei — mely okokból? nem tartozik ide — durva érzéki alakot öltöttek.

Sokat szenvedtek testileg, lelkiileg. S mind e szenvedések kárpótlását ők a jobb jövőtől, a messiási kortól várták.

Boldog lesz a ki megéri. De hát mi lesz az elhunytakkal? Ők örökre a sírban maradnának? Nem. Ők is előjönnek sírjaikból. «Sokan azok közül — olvassuk Dániel 12, 2. — kik alusznak a föld porában, felszerkennek; némelyek az örök életre, mások pedig gyalázatra s örök utálatra.»